

Hyttanläggningen.

"Pershytte hytta är landets bäst bevarade träkolsmasugn samt den enda bevarade i Nora Bergslag. Namnet Pershyttan omtalas redan omkring år 1380, då historien berättar om en Lars Masmästare, boende på nämnda plats, i samband med ett underverk, som genom den Heliga Birgitta skedde med hans dotter". (Nora–Lindesberg genom tiderna del 1 sid 67). Hyttans historia i ett tidigare skede finns det mycket få uppgifter om. Från år 1737 till 1832 finns dock en diger lunta, innehållande protokoll från stämmor med Pershytte hyttelag, som ger en god och detaljrik bild av allt som hände. Första protokollet meddelar att det förekom besiktning och utstakning av hytteblecket. År 1741 nedlades Nya Pershytte hytta och blåsningen överflyttades då till denna hytta. Samtidigt blev även bergsmännen vid Knapptorp överflyttade till Gamla Pershyttan. År 1779 ombyggdes hyttan av Stegresaren Nils Olsson i Belgsjöbodan. År 1816 blev Lockhytte hytta nedlagd på grund av skogsbrist, och även dess bergsmän fick överflytta hit, vilket skapade en hel del problem. Nya kolhus fick byggas, och sådana låg det på ömse sidor om vägen mot Nya Pershyttan, söder om hyttan. En körbro över nämnda väg förband en del av kolhusen. På hyttebacken låg även rostgroparna för malmen, vilka dock på grund av eldfaran flyttades därifrån år 1804 (se station 30). En eldsvåda uppstod i hyttan år 1825 till följd av att Stegresaren Aron Carlsson, Bergatorp, som det i protokollet hette, "företagit sig Tjärbrå Hytte Hjulet samt skulle, i tanka att ytterligare bevara detsamma för röta, derefter låta röken af påtänd gammal Näfver fästa sig uti den af samma eld något uppvärmda Tjärnan". Nävern följde då med hjulet upp under taket och hela hyttan brann ned. Den nybyggdes samma år i något förbättrat skick under ledning av Aron Carlsson, som fick en mild dom för den olycka han åsamkat. År 1856 företogs en omfattande ombyggnad och modernisering av hyttan.

I äldre tider ägdes hyttan av bergsmän, av vilka de flesta bodde i byn. Några år inpå 1800-talet ägde brukspatron Johan Hoffman på Ramshyttan omkring 1/3 av andelarna i Pershytte hytta. Hans son Detlof (Janne) Hoffman (1850–61) kom över ytterligare lotter i hyttelaget och kom rent av att dominera detta. Hoffman sålde 1861 Ramshytte bruk med vad därtill hörde till ett konsortium, som gjorde konkurs 1887. Bruket förvärvades då av förvaltare J Norrbohm, handlanden G E Hellberg och förvaltare J E Haglund, vilka också genom en smart manöver lyckades komma över 3/4 av andelarna i Pershytte hytta för 15 200 kronor. De bildade ett bolag kallat "Kil och Ramshytte Bruksägare". Detta företag kom på obestånd 1907, varvid deras innehav av andelar i hyttan m.m. köptes av brukspatron Lars Larsson på Bredsjö för 700 000 kronor. Efter att ha försålt en del mark till Holmens Bruk AB, bildade Larsson år 1910 AB Pershyttan. Brukspatron Larsson, "Bredsjö-Lasse" kallad, gjorde många förbättringar vid hyttan, som hade en glansperiod under den då rådande krigsperioden. År 1918 inköptes hyttan av Johnsonkoncernen, Avesta. Driften nedlades definitivt den 30 april 1953. En del reparations- och konserveringsarbeten har gjorts för att bevara hyttan för framtiden.

Slaggen från hyttan fick under bergsmanstiden läggas på respektive brukares ägor. Slagg kan därför återfinnas i Dammsjön, i den f.d. Malmbergsmossen, vid de gamla rostgroparna m.fl. platser. Mark för gemensamt slaggstalp avsattes så småningom sydöst om "Erik Annersgården". Större delen av detta stalp är nu borttaget. Ett nyare slaggstalp

låg vid västra sidan om den s.k. Smeddammen (se station 37). Limsten togs från Limberget på Gyttorps södra allmanning samt från Bergsäng. Upplaget för limstenen var intill hyttdammen, som syns här nedan mot väster.

Observera den vackra brännugnsskorstenen, portarna mot söder, den av slaggsten och kalkbruk murade smedjan öster om masugnen, tidigare sammanbyggd med en hyttkammare, som på grund av rasfara revs 1972, det sista bevarade kolhuset intill landsvägen samt "råstun" med ingång från norr.

Hjulhus.

Hjulhus med hjul kopplat till en ca 200 meter lång stånggång, en av de få kvarvarande i Sverige. Det fungerande vattenhjulet, som kan beses genom dörren i gaveln, har en diameter av 11,2 meter och är ett av de största bevarade i landet. Hjulet användes även som kraftkälla för ett gruvspel, beläget på östra sidan intill hjulet. Detta bergsspel användes för berguppföring i olika gruvor. Enligt 1828 års utmålsbeskrivning sägs hjulhuset vara nybyggt vid denna tid. Stånggången var i bruk till omkring år 1930. Den var dock senare igång vid ett tillfälle år 1943, då den filmades av prins Wilhelm för filmen "Malm och bergsmän". Ett bidrag i årsskriften "Från bergslag och bondebygd" 1943, är en hymn till Pershyttans gamla vattenhjul signerad prins Wilhelm. Han kallade artikeln "Lovsång till ett vattenhjul". Vid hembygdsfesten i Pershyttan, midsommaren 1971, gjordes ett försök att köra vattenhjulet med stånggången, vilket dock efter några varv måste avbrytas, då det gistna hjulet hotade att brytas sönder. Under år 1983 gjordes en omfattande renovering av hjulet och stånggången. Dessa bildar nu en unik teknikhistorisk anläggning som under turistsäsongen körs vid guide visningar.

Museet.

Det vita slaggmurade tvåvåningshuset har varit en s.k. snickarstuga. Här finns för närvarande ett litet gruvmuseum inrymt. Omkring 1920—1930 användes nedre våningen som slöjdlokal för skolan.

(Källa Beskrivning till kultur och naturstigen i Pershyttan. Pershyttans Hembygds-cirkel 1967 5:e upplagan 1987).

Hyttan.

Hyttan fick i stort sett sitt nuvarande utseende vid byggnationen 1854—1856.

Den består av ett antal byggnadskroppar med olika funktioner sammanfogade till en enhet. Hyttan är uppförd på stengrund med väggar av sten och bräddor. Norra tillbyggnaden är av tegel. Taktäckningen består av tvåkupigt tegel eller plåt. Dörrar och fönsterluckor är av trä och svartmålade. Av hyttans inventarier har mycket blivit bevarat. Kärnan i hyttan utgörs av den centralt placerade masugnen vars pipa sträcker sig upp i den rödfärgade överbyggnaden av trä. Till denna leder från hyttbacken en körbro upp till den stora dubbeldörren. I övre partiet finns stora fönster med smårutat glas.

Masugnspipan höjdes efter branden på 1890-talet samt försågs med ett slutet uppsättningsmål 1936. Väster om denna överbyggnad syns den år 1856 installerade gasrostugnens pipa. Samma år konstruerades även malmkrossen. På motsatta sidan

masugnen märker man varmapparatens runda plåtskorsten. Varmapparaten anskaffades under 1890-talet. Då installerades även cylinderblåsmaskinen, vilken är belägen i norra tillbyggnaden. I denna del finns även en ångmaskin inköpt 1944 samt en generator vilken drev samtliga motorer i hyttan. Sintringsverket, som finns i hyttans västra parti, anlades 1929.

Kolhuset.

På hyttbacken intill landsvägen finns det enda bevarade kolhuset. Det är troligen uppfört vid 1800-talets mitt. Det är en rödfärgad brädbyggnad täckt med enkupigt tegel. Vid södra gaveln syns rester av den körbro, vilken användes som uppfart vid påfyllnad av kollagret. I byggnaden förvarades träkolet, vilket nyttjades som bränsle i masugnen.

Smedjan.

Öster om hyttan intill landsvägen ligger hyttsmedjan, en vitrappad byggnad med slaggstensmurar och taktäckning bestående av enkupigt tegel. Svartmålade dörrar och fönsterluckor av trä. På taket finns en bergslagsskorsten. Byggnaden är troligen uppförd efter branden på 1850-talet. I byggnaden finns en stor del av de ursprungliga inventarierna bevarade.

Stampen.

Norr om hyttan står järnstampen. Den består av en stor rund träskiva, vilken drevs av vattenkraft, förmedlad av ett linspel. På träskivaxeln finns hakar, som då skivan snurrade lyfte järntampar. Denna maskin nyttjades för att krossa kvarts, en beståndsdel i det bruk som användes vid murning av masugnspipans nedre del. Järnstampen uppfördes troligen i början av 1800-talet.

Hjulhuset.

Byggnaden uppfördes år 1828 och inrymmer ett vattenhjul. Byggnaden har väggar av slaggsten och är spritputsad. Taket som bärs upp av långsgående åsar är täckt med enkupigt tegel. Svartmålade dörrar och fönsterluckor av trä. De senare har halvrund överdel. Vattnet leds till huset genom en träränna från den närbelägna Rättardammen.

Vattenhjulet.

Hjulet nyuppfördes 1908 och var i bruk till 1930. Diametern mäter 11,2 m. Hjulets ena upphängningsanordning förstördes vid en provkörning 1971. En kopia av det gamla vattenhjulet finns idag som drivkraft för den rekonstruerade stånggången.

Stånggången.

Från hjulhuset leder en stånggång eller Polhemsgång, vilken drevs av vattenhjulet. Detta bergspel användes som kraftöverföring till bergsuppfordringsanordningar vid de olika gruvorna. Stånggången är ungefär 200 m lång och konstruerades troligen i början av 1700-talet efter Christoffer Polhems principer.

Hyttbacken med kolbodsbyggorna.

På hyttbacken, vilken breder ut sig kring hyttan finns två stycken körbyggor. De har använts som uppfarter till de nu rivna kolbodarna.

(Källa Pershyttan, kulturhistorisk utredning för byggnadsminnesförklaring. Landsantikvarien i Örebro län. 1975. Diariennr. 129/71 ET/MR).

Byggnadsår.

Hyttan 1856, Kolhuset 1835-1898, Smedjan 1835-1898, Hjulhuset före 1828, Museet 1835-1898 dock finns byggnader i närheten av detta läge 1835 och väldigt exakt 1828. En annan uppgift säger att museet inte fanns 1880. Bör kontrolleras.

Foto på hyttan finns från 1895-1900. Foto på Hjulhuset ~ 1905.

Hyttan från norr.

Hjulhuset och stånggången. Det vita huset i bakgrunden inrymmer ett museum.

Arbetarbostäderna på hyttbacken eller kuskstugorna.

Utgörs av två boningshus med uthus och källare. Husen nyttjades tidigare som kusk- eller körbostäder. Därefter som bostad för hyttarbetare. Boningshusen uppfördes troligen under 1800-talets första del. De rödfärgade husen är timrade och försedda med stående locklistpanel, har sexdelade fönster samt enkupigt tegel på taket. Båda husen har på främre långsidan en senare tillbyggd veranda.

(Källa Pershyttan, kulturhistorisk utredning för byggnadsminnesförklaring. Landsantikvarien i Örebro län. 1975. Diariennr. 129/71 ET/MR.)

Byggnadsår.

1835-1898. Här finns byggnader i alla konstellationer enda tillbaks till 1828. Möjligen kan stommen till någon av byggnaderna härstamma från 1700-talet.

Kuskstugorna

Futten.

"Detta lilla kastell av slaggtegel kallades förr alltid för "Futten" och användes som raststuga för kolfatarna vid hyttans kol- och sligspel, som jämte nytt stort kolhus nybyggdes av brukspatron Lars Larsson år 1912. Kolspelet flyttades senare närmare kolhuset, ny "Futt" byggdes och den gamla kom att stå oanvänd. Många var de ungdomar, som vid hyttans glanstid sökte sig hit under mörka höst- och vinterkvällar för att fördriva tiden och vid värmen och skenet från den flammande brasan av kolbränder lyssna på kolfaternas många historier. "Futtens" historia sträcker sig dock längre tillbaka i tiden. Under den tid rutschbanan från Kettilgruvan var igång (se station 28) tjänstgjorde den nämligen som mat- och raststuga för de arbetare, som var sysselsatta med emottagandet av malmvagnarna. Vid denna tid bokades en del av hyttans malm vid "Futten" och banan."

(Källa Beskrivning till kultur och naturstigen i Pershyttan. Pershyttans Hembygds-cirkel 1967 5:e upplagan 1987.)

Byggnadsår.

Futten 1835-1898. (1880)

Futten

Kvarnen och mjölnarstugan.

"Denna damm kallades förr för *Sågdammen*, då den var kraftkälla för byns såg, som i början drevs med vattenhjul och senare med turbin. Resterna av sågen, vilken revs 1964, syns norr om bron, till höger om rännen. Vilket år den anlades vet man ej, men den finns upptagen på 1828 års utmålskarta. Området öster om sågen kallades vid den tiden för "Sågbacken". Mitt emot sågen, på västra sidan av bäcken, ligger ännu byns gamla kvarn, byggd senare än sågen. Kvarnen var dock från början av mindre omfång, ty den har senare tillbyggs i båda gavlarna. Kvarnen drevs av ett vattenhjul.

Observera de två kvarnstenarna intill södra väggkanten och skyddsstenen i kvarnens sydvästra hörn med årtal 1889 inhugget.

Mjölnaren bodde förr i den sk Mjölnarstugan eller Kvarnstugan, som ligger ett trettiotal meter sydöst ut. Auktion hölls där år 1908 efter mjölnaren Frans A Andersson. Stugan, som ägs av Stiftelsen Nora Järnvägsmuseum och Veteranjärnväg, disponeras av Torpcirkeln sedan 1967.

Vattentuben väster om kvarnen kommer från Lockgruvedammen och har en längd av ca 600 m. Genom att leda vattnet i den fick man drivkraft till en mindre kraftstation, som ännu finns kvar. På samma plats låg tidigare en större kraftstation, vilken även inrymde gruvspel för Storgruvan. Den första tuben med kraftstation byggdes 1913–1914."

(Källa Beskrivning till kultur och naturstigen i Pershyttan. Pershyttans Hembygdsgrupp 1967 5:e upplagan 1987.)

Byggnadsår.

Kvarnen 1835-1898, Sågen före 1828, Mjölmarstugan efter 1898. Kvarnen har nyligen genomgått en stor restaurering. Foto finns på Kvarnen och sågen från 1897 och på kvarnstugan från 1920-talet.

Kvarnen

Mjölnerstugan

Sädesmagasinet och tvättstugan.

Öster om Nedre herrgården ligger ett f.d. sädesmagasin, i vilket nu delvis är inrett bostadsutrymmen. Den rödfärgade , tvåvånga byggnaden är uppförd omkring sekelskiftet. Fönstren har tidstypisk spröjsning och panel. Vid entrén, vilken är belägen på västra gaveln, finns en senare tillbyggd veranda. Taket är täckt med tvåkupigt tegel. Vid uppfarten till sädesmagasinet finns intill vattendraget en tvättstuga. Den är uppförd i sten och timmer samt har fasad i slätputs och stående locklistpanel. Taket täckes av tvåkupigt tegel. Byggnaden är troligen uppförd vid 1800-talets slut.

(Källa Pershyttan, kulturhistorisk utredning för byggnadsminnesförklaring. Landsantikvarien i Örebro län. 1975. Diariennr. 129/71 ET/MR.

Byggnadsår.

Byggnadsår sädesmagasinet slutet av 1800-talet.

Byggnadsår tvättstugan 1835-1898.

Bild på tvättstugan saknas.